

Kada lietuviai pradėjo kautis raiti?

MANVYDAS VITKŪNAS

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, Šilo g. 5A, LT-10322 Vilnius

Vilniaus pedagoginis universitetas, T. Ševčenkos g. 31-411, LT-03111 Vilnius

El. paštas: manvydas.vitkunas@gmail.com

Straipsnyje, remiantis archeologinių tyrinėjimų duomenimis ir rašytiniais šaltiniais, analizuojamas baltų kavalerijos atsiradimo klausimas. Kitiškai vertinama šiuolaikinėje lietuvių istoriografijoje formuojama nuomonė, jog dar XIII a. lietuviai nemokėjo kautis raiti, o žirgai tebuvo karių transportavimo priemonė. Rašytiniai šaltiniai leidžia teigti, jog nuo XIII a. pradžios lietuvių karinėse pajėgose būta raitelių, gebėjusių kautis nenulipant nuo žirgo, ir kad Lietuvoje jau egzistavo lengvoji kavalerija.

Raktažodžiai: baltai, lietuviai, Lietuva, raiteliai, žirgai, kavalerija, viduramžiai

---

ĮVADAS

Šiame straipsnyje norėtume aptarti vieną labiausiai diskutuotinų Lietuvos karo istorijos problemų – kavalerijos atsiradimą lietuvių karyboje. Iki šiol tyrinėtojai, remdamiesi archeologinių tyrinėjimų duomenimis bei rašytiniais šaltiniais, šiuo klausimu prieina labai kontroversiškas išvadas. Kartais tas pats konkretus šaltinis yra traktuojamas visiškai priešingai.

Istorikai ir archeologai jau ilgus dešimtmečius diskutuoja, kada lietuviai bei kitų baltų genčių atstovai tapo raiteliais, gebančiais ne tik naudoti žirgus kaip susisiekimo priemones, bet ir kautis raiti.

Prieš pradėdami nagrinėti pasirinktą temą, turime apibrėžti sąvokas: raitelis, raitas karys, kavaleristas. Raiteliu neabejotinai galime laikyti kiekvieną žmogų, jodinėjantį arkliu. Nubrėžti takoskyrą tarp raitojo kario ir kavaleristo yra šiek tiek sunkiau. Kavaleristu laikytinas karys, į mūšį jojantis raitas ir raitomis besikaunantis su priešu. Tuo tarpu raitas karys ne būtinai turi būti kavaleristas: jis gali naudoti žirgą kaip transporto priemonę atvykti į karo veiksmų zoną ir kautis arba raitas, arba pėsčias. Tokiu „raitųjų pėstininkų“ tipo karių pavyzdžiu vėlesniais istoriniais laikais gali būti XVI–XX a. pirmosios pusės įvairių Europos šalių kariuomenėse buvę dragūnai.

Tarp pėstininkų ir kavaleristų įvairiose istorinėse epochose egzistavo ir raitųjų pėstininkų sluoksnis. Būtent šio sluoksnio egzistavimas ir raitųjų pėstininkų tapimo kavaleristais problematika yra kertinis mokslinių diskusijų dėl kavalerijos atsiradimo Lietuvoje akmuo.

Niekas neginčija raitelių egzistavimo senojoje baltų visuomenėje. Į rytinį Baltijos jūros pakraštį žirgas kartu su pirmaisiais indoeuropiečiais atėjo apie 3 000 metų prieš Kristų. Karį-raitelį skiriantieji ženklai baltų archeologinėje medžiagoje pasirodo I a. po Kristaus. Apie 70 m. atsiranda žirgum valdyti skirti pentinai, kiek vėliau – žąslai. Tarp 70 ir 150 m. susiformavo ištisas baltų kario-raitelio ir žirgo aprangos kompleksas: pentinai, žąslai ir kamanos, gūnia

ir galbūt balnas. V a. viduryje atsirado perversmą karyboje sukėlęs naujas žirgo aprangos elementas – balno kilpos. Manoma, kad tai klajoklių alanų ar avarų išradimas, kurį greitai perėmė baltai, ir nuo VII a. balnakilpių jau randama baltų žemėse. Taip pat svarbu pabrėžti, kad baltų laidojimo papročiuose geležies amžiuje įsitvirtina išskirtinis kario-raitelio santykis su žirgu. Pradedant II amžiumi ir iki pat krikščionybės įvedimo beveik visoje Lietuvoje randama raitelio ir žirgo palaidojimų [16]. Svarbus žirgo aprangos elementas kavaleristui yra balnas, nors ir be jo lengvoji kavalerija galėjo pakankamai sėkmingai kovoti mūšio lauke. Pavyzdys iš senovės pasaulio – Numidijos raiteliai, ginkluoti lengvomis svaidomosiomis ietimis ir nenaudoję jokių kario-raitelio ir žirgo aprangos elementų.

Ilgą laiką vyravo nuomonė, kad dabartinėje Lietuvos teritorijoje seniausios balnakilpės atsirado X a. [3, 69–81; 18, 350; 34, 508–509; 37, 18], o balno atsiradimas datuojamas I tūkstantmečio pabaiga – II tūkstantmečio pradžia [19, 509; 26, 81]. Tačiau balnakilpės baltų kraštuose pasirodė kur kas anksčiau. Seniausi balnakilpių prototipai buvo kilpos iš odos, virvių, įvairios medinės konstrukcijos. Su tiurkų gentimis balnakilpės iš Azijos stepių pateko į Europą [41]. Manoma, kad VI a. jas į Europą atsinešė avarai. Iš jų balnakilpės perėmė Bizantija bei kitų Europos kraštų raiteliai [42, 155–156] (veikiausiai per tarpininkus, o galbūt ir tiesiogiai iš Panonijoje įsikūrusių avarų, nes šie rengė žygius ir į šiaurę, link Baltijos pakrančių). Avariškų balnakilpių randama Lenkijos teritorijoje [25, 284], joms labai artimų tipų balnakilpių aptikta Marvelės (Kauno miesto dalis) kapinyne. Jos datuojamos VI a. pabaiga – VII amžiumi. Nemažai balnakilpių randama kituose vidurinio bei vėlyvojo geležies amžiaus Vidurio Lietuvos kapinynuose, kitų baltų genčių laidojimo paminkluose. Vienos seniausių Europoje, datuojamos VII a., itin archajiškos balnakilpės randamos ir Prūsijoje. Atkreipkime dėmesį – balnakilpės baltų žemėse pasirodė visu šimtmečiu anksčiau nei Vakarų Europoje [7, 193–195]. Apskritai archeologų nustatyti baltų kontaktai su puikiais raiteliais hunais V a. bei avarais VI–VII a. neabejotinai turėjo įtakos sparčiai baltų raitijos plėtrai.

Manoma, kad iš baltų balnakilpės perėmė skandinavai. Skandinaviškos balnakilpės galėjo būti prūsiškos ar aukštaitiškos (Vidurio Lietuva) kilmės. Beje, Skandinavijoje randama ir kitų iš baltų žemių patekusių žirgo aprangos elementų, pavyzdžiui – puošnios baltiškos kilmės kamanos [7, 194]. Pagal jojimą žirgais Europos mastu baltai buvo vieni iš pirmaujančių. Jiems teko jojimo reikmenų bei jų gamybos technologijų skleidėjų vaidmuo plačiame Šiaurės Rytų Europos regione. I tūkstantmečio antroje pusėje baltų žemėse susiformavo visas raitelio ir žirgo reikmenų kompleksas. Baltai neabejotinai mokėjo gerai joti ir turėjo tam visas reikalingas priemones.

Balnų gamybos pėdsakų randama ir viduramžių Lietuvos archeologiniuose paminkluose: kaulinių apkalų ir jų ruošinių aptikta XIII–XIV a. datuojamame kultūriniame sluoksnyje Kernavės žemutiniame mieste [36, 116].

Valstybės formavimosi laikotarpio lietuvių raitelių priskyrimas kavalerijai, arba raitiesiems pėstininkams, yra diskusijų objektas. Keliolika pastarųjų metų viduramžių Lietuvos karybos dalies tyrinėtojų (A. Nikžentaičio, D. Barono) formuotas teiginys, jog XIII a. lietuvių karinėse pajėgose tikros kavalerijos dar nebuvo, o tik raitieji pėstininkai, palaiapsniui įsitvirtina šiuolaikinėje lietuvių istoriografijoje [33, 790]. Kartais teiginiai apie kavalerijos nebuvimą XIII a. lietuvių karinėse pajėgose jau tampa aksioma, kurią be jokių išlygų savo darbe pateikia kiti autoriai, pavyzdžiui, A. Bumblauskas. Aptardamas XIII a. lietuvių ir kitų baltų genčių karybą, jis teigia, kad „lietuviai, prūsai ir žiemgaliai nemokėjo kautis raiti“ [8, 34]. Ar tai yra tiesa?

TYRIMŲ APŽVALGA

Keliolikoje mokslinių publikacijų, paremtų archeologinių tyrinėjimų duomenimis, aptariami raitelio ir žirgo reikmenys, žmonių ir žirgų kapai. Tai, jog žirgas buvo labai svarbus senovės lietuvių tikėjimuose, pastebėjo ir dar XIX a. pabaigoje aprašė D. Anučinas [38]. Žirgų kapus Lietuvoje trumpai yra aptarę M. Gimbutienė [2], J. Puzinas [31]. Sovietmečiu reikšmingų darbų paskelbė R. Volkaitė-Kulikauskienė [40], O. Navickaitė (Kuncienė) [27], lenkų archeologas J. Jaskanis [17]. Po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo žirgų kapų, raitelių ir žirgų aprangos elementų tyrimai tęsiami, tad jų bibliografija yra pakankamai gausi [22]. Tačiau šio straipsnio tikslas yra ne jojimo reikmenys ar žirgų kapai, bet diskusijos apie kavalerijos atsiradimą dabartinės Lietuvos teritorijoje pratęsimas, todėl apsistosime būtent ties kavalerijos, kaip lietuvių karinių pajėgų struktūrinės dalies, atsiradimo klausimu.

Ikivalstybinio laikotarpio ir XIII–XIV a. lietuvių raitijai skirtų specializuotų studijų yra labai nedaug. 1971 m. pasirodžiusi R. Volkaitės-Kulikauskienės nedidelės apimties knyga *Lietuvio kario žirgas* [37] iki šiol yra bene vienintelė specializuota, raitijos tyrimams skirta lietuviška studija, išleista atskiru leidiniu. Remdamasi jau tuomet (XX a. 8-ojo dešimtmečio pradžioje) sukaupia gausia archeologinių tyrimų medžiaga, archeologė ne tik apibendrina tuometinius duomenis apie raitelio ir žirgo aprangos reikmenis, bet ir daro kai kurias išvadas apie raitijos, kaip karinių pajėgų dalies, atsiradimą. Anot R. Volkaitės-Kulikauskienės, gausiai randami žirgų kapai rodo, kad II tūkstantmečio pradžioje lietuvių karinių pajėgų branduolys buvo raiteliai [37, 24].

Kavalerijos genėzė lietuvių karyboje yra sulaukusi ir istorikų dėmesio. Pirmosios populiarios publikacijos šia tema pasirodė dar XX a. 4-ajame dešimtmetyje [15; 20]. Siauriau ar plačiau kavalerijos genėzės problematiką savo darbuose yra palietę daugelis autorių, rašiusių apie lietuvių karybą valstybės formavimosi laikotarpiu. Kolektyvinėje monografijoje *Lietuvių karas su kryžiuočiais* lietuvių pajėgų struktūrą ir kovos taktiką yra aptaręs R. Batūra [21].

Bene plačiausiai šia tema yra pasisakę A. Nikžentaitis ir D. Baronas. 1992 m. paskelbtame straipsnyje „XIII–XV a. lietuvių kariuomenės bruožai (organizacija, taktika, papročiai)“ A. Nikžentaitis neigia lietuvių kavalerijos vaidmenį XIII a. lietuvių kovose su vokiečiais ir pateikia nemažai argumentų, kodėl nereikėtų sutikti su archeologės R. Volkaitės-Kulikauskienės teiginiu, kad jau nuo II tūkstantmečio pradžios lietuvių karinių pajėgų branduolį sudarė kavalerija [28, 6–10]. Lietuvių kavalerijos nebuvimo XIII a. teoriją A. Nikžentaitis išplėtojo studijoje *Nuo Daumanto iki Gedimino. Iki krikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai* [29].

D. Baronas net keliose publikacijose, skirtose lietuvių karybai XIII a. aptarti, nemažai dėmesio skiria pėstininkų bei raitelių vaidmens analizei. 1997 m. paskelbtame straipsnyje „Lietuvių karybos bruožai XIII a. pradžioje“ jis nuosekliai grindžia A. Nikžentaitis iškeltą teiginį, jog XIII a. raitieji lietuvių kariai buvo viso labo raitieji pėstininkai, o ne kavaleristai, ir daro išvadą: „XIII a. pradžios lietuvių raitelį apibūdinę visų pirma kaip raitą pėstininką, pastebime, kad iš trijų raitelio funkcijų: pralaužiamosios jėgos mūšyje, žvalgybinės ir transportinės, įvaldyta tik pastaroji. Esant tokiai padėčiai, nėra pagrindo kalbėti apie kavaleriją. Jos formavimosi problema kol kas lieka atvira“ [5, 502].

Po ketverių metų pasirodžiusioje publikacijoje „Lietuvių karyba XIII a.“ D. Baronas toliau nuosekliai grindžia ankstesnius iškeltus teiginius, bet jau su tam tikromis išlygomis, ir teigia, kad pleišto kovinės rikiuotės kitimo laikotarpiu „galėjo būti ir pėsčiųjų, ir raitelių. Lielvardės ir Aizkrauklės mūšių eiga leistų manyti, kad lietuvių pusėj kautasi ir raitelių. Ši problema anaipatol nėra išgvildenta“ [4, 20].

Pastaruoju metu D. Barono pozicija lietuvių kavalerijos atsiradimo klausimu tapo gerokai nuosaikešnė, ir jis ėmė polemizuoti su A. Nikžentaičiu. Pranešime, skaitytame tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Žalgiris – Griunvaldas – Tanenbergas 1410: taika ir karas vėlyvaisiais viduramžiais“ Vilniaus universitete 2010 m. spalio 22 d., jis vis dar bandė paremti kai kuriuos A. Nikžentaičio išsakytus teiginius (remiuosi D. Barono skaityto pranešimo garso įrašu – M. V.): „Atrodo, kad Alvydas Nikžentaitis bus pakankamai įžvalgiai pastebėjęs, jog XIII a. lietuviai žirgus dažniausiai naudodavo kaip transporto priemonę, nors jau pratindavosi apsvaidyti priešą ietimis, persekioti jį sumuštą ir panašiai“. Tačiau D. Baronas taip pat pabrėžė, kad „vis dėlto tam tikrų išlygų reikalauja kitas Nikžentaičio teiginys, o būtent jo nuomonė, kad didžiuosius XIII a. mūsų lietuviai laimėjo pėsčiomis kovodami prieš vokiečius. <...> Šis klausimas, kada atsirado lietuvių kavalerija, kada lietuviai išmoko kautis kaip raiteliai, yra įdomus ir svarbus. <...> Klausimas būtų tikrai labai paprastas: kada Lietuvoje atsirado tokia raitelių kariuomenė, kokią matome buvus Tanenbergo laukuose. Išsamaus atsakymo bent jau kol kas neįmanoma pateikti. Reikalas tas, kad ir iš XIII a. mūsų aprašymų anaip tol ne visada aišku, kaip kaudavosi lietuvių kariai: pėsčiomis ar raitomis?“ Anot D. Barono, kai kurie pavyzdžiai iš Durbės, Lielvardės ar Ašeradės (Aizkrauklės) mūsų leidžia manyti, kad lietuviai kovėsi raiti. „Tad atrodytų, kad yra tam tikras pagrindas teigti, jog jau XIII a. viduryje lietuvių kariai buvo įvaldę kavalerijos kovos meno įgūdžius. Labai gali būti, kad lietuvių kariai mokėjo kautis ir raitomis, ir pėsčiomis, nulipę nuo žirgų. Tą patį, reikia pabrėžti – reikalui esant, darydavo ir Vokiečių ordino riteriai. Iš visuotinės karybos istorijos žinome atvejų, kad anglai tokią taktiką sėkmingai naudojo XIV amžiuje. Galima teigti, kad XIII–XIV a. ir lietuvių, ir vokiečių kariai adekvačiai reaguodavo į vienas kito iššūkius“. D. Baronas teisingai pažymi, kad „XIII a. lietuvių kariai, nors anaip tol ir ne visada, bet pakankamai dažnai sugebėdavo sutrukdyti priešui pasinaudoti turimais pranašumais ir kartu mokėdavo efektyviai išnaudoti savo stipriąsias puses ir taip pasiekti pergales“.

Tai, kad į iššūkius lietuvių bei žemaičių pajėgos reagojo išties adekvačiai, liudija XIII a. lietuvių, žemaičių ir Livonijos ordino karinių susidūrimų rezultatai. Iš pirmo žvilgsnio pranašesni (sunkioji kavalerija, geriausia Vakarų Europos patirtimi paremta karinė organizacija ir t. t.) riteriai ir jų talkininkai nelaimėjo daugelio stambesnių kautynių. Baltai šventė pergales Saulės (1236), Skuodo (1258), Durbės (1260), Lielvardės (1261), Karusės (1270), Ašeradės (Aizkrauklės, 1279) mūšiuose.

RAŠYBINIŲ ŠALTINIŲ DUOMENYS IR JŲ INTERPRETAVIMAS

Rašytiniai šaltiniai apie lietuvių raitijos panaudojimą XIII a. yra negausūs, tačiau iš jų galima susidaryti pakankamai aiškų vaizdą – kovėsi lietuviai raitomis ar tik nulipę nuo žirgų?

V. Pašuta, remdamasis rusų metraščių duomenimis, labiau išskiria pėstininkų vaidmenį lietuvių bei jotvingių žygiuose į slavų žemes [30, 238–239], tuo tarpu H. Lovmianskis XIII a. baltų karines pajėgas skirsto į negausią raitiją (kavaleriją) ir gausius pėstininkus. Kavaleriją, anot jo, sudarė *nobiles* ir jų kariaunos, rengusios tolimus grobiamuosius žygius. Tik išimtiniais atvejais tokias užduotis atlikdavo ir pėstininkai [23, 229]. Išties, sunku įsivaizduoti tolimus grobiamuosius žygius, siekdavusius Lenkiją, Livoniją, Estiją, įvairias Rusios žemes ir netgi Kareliją, kitaip nei su lengvąja kavalerija.

E. Gudavičius, aptardamas XIII a. lietuvių karybą, akcentuoja, kad Petras Dusburgietis baltų visuomenę apibūdina kaip „karalių, kilmingųjų ir paprastos liaudies“. Atskirų prūsų žemių kariuomenė skaičiuojama raiteliais, o likę žmonės tiesiog vadinami kariais, jų

skaičius keleriopai didesnis. Anot E. Gudavičiaus, baltų žemės karo pajėgų sistema dualistinė: joje jau išryškėja diduomenės organizacinė ir karinė hegemonija, tačiau kartu išlieka ir ginkluotos liaudies reikšmė. Gyventojai kovai susiburia labai greitai: prūsų ar lietuvių apylinkę užpuolusius kryžiuočius arba pasitinka, arba bent jau persekioja ginkluoti būriai [13, 43–47].

Taigi pėstininkai sudaro pašauktinės kariuomenės pagrindą ir yra skirti visų pirma savoj krašto gynybai (atskiris atvejais – ir puolamiesiems žygiams), o raiteliai (valdantysis elitas ir jo kariauna) – žygiams į priešų teritoriją. Tolimuose karo žygiuose dalyvavusias lietuvių kariaunas sudarė lengvoji kavalerija, kuri, reikalui esant, galėjo nusėsti nuo žirgų ir kautis pėsčiomis. Kas kita – pašauktinių kariuomenė, renkama priešų antpuolio akivaizdoje. Be abejo, retas pašauktinis, stojantis ginti savo krašto priešų agresijos akivaizdoje, galėjo apsirūpinti žirgu ir turėti pakankamą įgūdžių kautis raitas.

Bene pirmasis istorikas, pradėjęs ginčyti XIII a. lietuvių gebėjimą kautis raitomis, buvo A. Nikžentaitis. Anot jo, XIII a. lietuvių, o veikiausiai ir visų baltų kariuomenę sudarė vien pėstininkai. Kavalerija, kaip atskiras taktinis vienetas, tuo metu dar nebuvo atsiradusi [29, 38–39].

Argumentuodamas „lietuvių kavalerijos nebuvimo“ teoriją A. Nikžentaitis remiasi ir „Eiliuotosios Livonijos kronikos“ paliudijimais apie lietuvių nulipimą nuo žirgų prieš mūšį. Vienas toks atvejis minimas aprašant Mindaugo vadovaujamų lietuvių mūšį su vokiečiais ir kuršiais prie Embūtės pilies. Mindaugo pajėgoms artėjant prie pilies, Ordino kariai pasislėpė pasaloje miške. Anot kronikininko, „*Didis triukšmas jų girdėjos / Daug lietuvių čion atėjo. / Broliai laikėsi tankmėje, / Ir laiku anų būrius čia pastebėjo. / Mindaugas saviesiems liepė / Piliadaužes parengti. / Taip bauginti jis norėjo / Tuos, kurie pilyje buvo. / Šie žinojo kaip reik elgtis: / Ruošėsi tvirtai laikytis. / Mindaugas įsakė pulti. / Buvo galima matyti, / Kaip pagonys nuo žirgų ant žemės lipo. / Broliams tai labai patiko*“ [10, 234]. Tačiau Embūtės pilies šturmo atveju lietuvių nulipimas nuo žirgų buvo savaime suprantamas: atvykę lietuviai rengėsi statyti apgulos mašinas ir šturmuoti pilį. Juk negalėjo jie to daryti raiti! Be to, kuršių Embūtės pilis stovėjo ne lygioje vietoje, bet piliakalnyje. Pasaloje tykoję kryžiuočiai kaip tik laukė to momento, kai lietuviai nulips nuo žirgų, ir tik tada juos puolė iš užnugario. Ordino kariams pėsti lietuvių kariai buvo parankesnis atakos taikynis. Lietuviai nulipo nuo žirgų, nes rengėsi pilies šturmui, o pasaloje miške tykančių vokiečių dar nebuvo pastebėję.

A. Nikžentaitis, remdamasis „Eiliuotąja Livonijos kronika“, taip pat teigia, kad lietuviams buvo įprasta kautis nulipus nuo žirgų. Atspirties tašku tampa ši kronikos ištrauka: „*Kas iš lietuvių buvo raitas, / Laikėsi to krašto papročių – / Nušoko žemėn nuo žirgų. / O po to ilgai nedvejoję, / Brolių kariuomenę užpuolė*“ [10, 362]. A. Nikžentaitis tvirtina, jog „pateikta Eiliuotosios Livonijos kronikos informacija neleidžia abejoti teiginiu, kad lietuvių raiteliams buvo labiau įprasta kautis mūšyje nulipus nuo žirgų“ [28, 38]. Tačiau A. Nikžentaitis nekreipia dėmesio į tolesnes tą patį mūšį aprašančias eilutes: „*Kas iš lietuvių buvo raitas, / Laikėsi to krašto papročių – / Nušoko žemėn nuo žirgų. / O po to ilgai nedvejoję, / Brolių kariuomenę užpuolė / Ši juos su savo ginklais / Narsiaiėjo pasitikti. / Broliai pasitelkę tarnus, / Kautis gerai mokačius, / Į kovąėjo pėsti. / Vėliavas paėmę broliai / pagonis vyriškai užpuolė / Miške tas vyko – tai tiesa. / Ietim kovėsi: jų aibės / Skrido iš krikščionių pusės / Ir atgal iš stabmeldžių. / Ragint nereikėjo jų*“ [10, 362]. Taigi matome ir Ordino brolius bei jų tarnus, besikaušančius pėsčiomis. Kodėl? Atsakymą randame kronikoje. Mūšis vyko miške, kur raitomis kautis neparanku jokios tautos ir epochos kariams!

Ordinų kariai neretai pasirinkdavo kovą su baltais pėščiomis, o ne raitomis. XIII a. paskutiniojo dešimtmečio pradžioje žemaičių kunigaikščio Mažeikos vadovaujamiems kariams įsiveržus į Kuršą, vokiečiai grįžtančiųjų su grobiu laukė prie upės. „*Kai diena išaušo, rytą, / Pult krikščionys pasiryžo. / Pėščiomis rikiuotėn stojo, / Žirgus paslėpė jie saugiai; Liepta didvyriams keliems / Ant žirgų būt pasiruošusiems, / Kad pirmi galėtų pulti. / Vadu, kuris juos vestų, / Brolis Merkelis paskirtas*“ [10, 364]. Taigi tik dalis vokiečių rinktinių karių liko ant žirgų, o kiti kovėsi pėščiomis, palikę žirgus „saugioje vietoje“.

Henriko Latvio „Senosios Livonijos kronikoje“ randame kelis tiesioginius paliudijimus, kad lietuviai raiti kovėsi su priešais.

1221 m. lietuvius, grįžtančius iš karo žygio į Pskovą, užpuolė pasaloje tykoję kalavijuočiai ir latgaliai. „Lettonai, matydami, kad eina prieš juos, išrikiavo savo kariuomenę ir du šimtus geriausių raitelių pastatė nuošaliau teutonams persekioti, kada jie bėgs, likusieji ėjo su teutonais kautis. <...> Lettonai <...> leidosi bėgti, du narsiausieji krito, kitų krito apie šimtą, kiti metė ginklus ir pabėgo į mišką. Teutonai apėmė visą jų grobį, ir ko negalėjo paimti su savimi, tą sudegino, ir paėmė apie 400 žirgų, kuriuos nusivedė“ [14, 127]. Pasinaudodamas šiuo epizodu D. Baronas teigia, kad minimalus raito kario vaidmuo pasireiškė tik baigiamosiose mūšio fazėse: „600 lietuvių, matydami link jų artėjančią vokiečių ir latgalių kariuomenę, pasiruošė mūšiui, o 200 geriausių raitelių pastatė nuošaly, kad jie persekiotų bėgančius priešus. Persekioti šikart neteko, nes susikovus lietuviai buvo išblaškyti, ir vokiečiai pagrobė 400 žirgų. Manytina, kad kariai, tikėjęsi laimėti, buvo nulipę nuo žirgų“ [5, 501–502]. Pastarasis teiginys labai diskutuotinas: Henrikas Latvius aiškiai nurodo, kad kautynės prasidėjo miške, tiksliau – siaurame miško kelyje („Ir kada jie ėjo į mūsų, abejose pusėse krito po keletą vyrų, ir kadangi siauras keliukas vedė mišku <...>). Veikiausiai būtent todėl kautasi pėščiomis.

1208 m. jungtinės žiemgalių ir kalavijuočių pajėgos įsiveržė į lietuvių žemes, tačiau, aptikę jau apleistus lietuvių kaimus (apie artėjančią priešą gyventojus veikiausiai informavo Livonijos pusėje išdėstytos sargybos), žiemgaliai norėjo pasitraukti. „Iš baimės, kad teks kautis, semigalai tuojau susirinko į krūvą ir negaišdami pasirengė tą pačią dieną trauktis. Tai pastebėję lettonai atsuoliavo ant vikrių žirgų prie jų ir savo įpratimu, užjodami iš kairės ir dešinės, staigiai atsitraukdami ir staigiai puldami, daugelį semigalų sužeidė, mesdamiesi ant jų su žirgais ir kuokomis“ [14, 57–58]. Lotyniškame Henriko Latvio kronikos tekste minimos *lancearum* – ietys ir *pedorum* – piemenų lazdos [1, 60]. Manytume, jog terminas „piemenų lazdos“ neturėtų būti suprantamas paraidžiui. Galbūt tai buvo ilgakotės buožės (ne būtinai su masyviais antgaliais), tinkamos smogimui ir svaidymui. Viena tokia daugiabriaunė 21 × 40 mm dydžio geležinė buožė su 16 mm skersmens skyle kotui per vidurį rasta Kernavėje [24, 74].

Henriko Latvio aprašyto 1208 m. įvykusio kalavijuočių ir žiemgalių mūšio su lietuviais atskirų elementų interpretacijos skirtingų autorių darbuose nesutampa. E. Gudavičius pabrėžia, kad „šen ir ten“ („*hac et illac*“) manevringumu pasižymėję lietuvių raiteliai kautynių pradžioje tiesiogiai nesusidūrė, bet „apmėtė priešą ietimis ir pagaliais“ [12, 34–35]. R. Batūra kaip tik šiame mūšyje įžvelgia ilgainiui tradicine tapusią lietuvių „apgaulingo atsitraukimo ir perėjimo į puolimą“ taktiką [6, 65–77]. Tuo tarpu D. Baronas savotiškai bando moralizuoti dėl XIII a. lietuvių karių elgesio: „**Net gindami savo kraštą** (paryškinta mano – M. V.) nuo vokiečių ir žiemgalių (1208 m.), lietuviai savo vikriais žirgais šen ir ten tai bėga, tai persekioja, nesusidurdami su priešais, svaidydami į juos ietis ir pagalius“ [5, 502]. Autorius tarsi nusivylęs, kad „netgi gindami savo kraštą“ lietuviai tiesiogiai nesusiduria su priešais. Tačiau net ir akivaizdžiai susipažinęs su šaltiniu, kuriame nurodoma, kad lietuviai **raitai** (išskirta

mano – M. V.) manevravo kautynių lauke ir svaidė į priešą ietis, D. Baronas ir toliau tvirtina, jog „XIII a. pradžios lietuvių raitelį apibūdinę visų pirma kaip raitą pėstininką, pastebime, kad iš trijų raitelio funkcijų: pralaužiamosios jėgos mūšyje, žvalgybinės ir transportinės, įvaldyta tik pastaroji“ [5, 502].

Nejau manevravimą mūšio lauke ir kavalerijos atakas svaidant ietis galima laikyti tik karių transportavimu? Jokių būdu. Atvirkščiai, tai yra tipiška senovės pasaulio ir viduramžių lengvosios kavalerijos taktika. Tacitas, veikale *Germanija* aprašydamas romėniškojo laikotarpio germanus ir jų karybą, mini, kad „ietis, arba jų pačių žodžiais, „frameas“, nešioja tik su plonu ir trumpu geležiniu antgaliu, bet tokiu aštriu ir parankiu, kad su ta pačia ietimi jie kovoja priešpriešiais ir iš toli. <...> Bendrai sakant, didesnė jų dalis yra pėstininkuose, dėl to ir kaunasi jie su raitaisiais susimaišę, bet pasižyminčius deramu vikrumu ir prisitaikiusius raitųjų kautynėms rinktinius jaunos pėstininkus išstato rikiuotės priešaky. <...> Kautynėms germanai išsirikiuoja kyliu. Jie mano, kad pasitraukti, kad vėl galėtum pulti, greičiau sumanumo, nei baimės požymis“ [32, 8].

Nors Tacito aprašomus germanus ir XIII a. lietuvius skiria daugiau nei tūkstantmetis, manome, kad analogijų paieška nebus nekorektiška. Lengvosios kavalerijos stiprioji pusė yra staigus, lankstus manevravimas (įskaitant apgaulingų manevrų naudojimą) ir ne tik kontaktinė, bet ir distancinė kova. Būtent tokį kovos būdą lietuviai pasirinko Henriko Latvio aprašomame 1208 m. mūšyje su žiemgaliais ir kalavijuočiais. Jie sunkiau ginkluotus, apsauginę ginkluotę (šarvus, šarvinius marškinius) veikiausiai dėvinčius kalavijuočius, taip pat jų sąjungininkus žiemgalius sumušė, be kita ko, naudodami svaidomąsias ietis. Tai visiškai įprastas daugelio senovės pasaulio bei ankstyvųjų viduramžių tautų lengvosios kavalerijos ginklas. Svaidomąsias ietis naudojo germanai, frankai, anglosaksai ir kitos gentys bei tautos [42, 123–124, 202, 212].

Dar vienas iki šiol neatsakytas klausimas – ar lietuvių kavalerija XIII a. naudojo kokią nors aiškia kovinę rikiuotę? H. Lovmianskis, remdamasis rusų metraštininko liudijimu, jog lietuviai „savo papratimu susėdo trimis eilėmis už skydų“ („siedoša vo try rjady za ščity, po svojemu norovu“), teigia, kad lietuvių raiteliai taikė tam tikrą trijų eilių rikiuotę, „į kurią sustodavo susidūrę su priešu ir, elgdamiesi agresyviai, sugebėdavo iš visų pusių apsupti priešininką ir smūgis po smūgio atakuodavo priešą gretas“ [23, 231]. D. Baronas šį lietuvių susirėmimą su rusais prie Nevelio interpretuoja kitaip: anot jo, H. Lovmiansko teiginys nėra visiškai tikslus – tokia rikiuote išsidėstė ne kavalerija, bet pėstininkai [4, 17]. Vėlgį nelabai aišku, kodėl griežtai atmetama kavalerijos rikiuotės galimybė. D. Baronas pabrėžia metraštyje minimą žodį „susėdo“, tačiau šis žodis kaip tik labiau tiktų apibūdinant lietuvių karių susėdimą ant žirgų ir tolesnį išsirikiavimą nei susėdimą ant žemės.

Taigi D. Barono ir A. Nikžentaičio teiginiai apie tariamą lietuvių negebėjimą kautis raitomis nėra pagrįsti: lengvojo kavaleristo (o būtent tokie ir buvo XIII a. lietuvių raiteliai), gebančio raitomis atakuoti priešininką, nuo žirgo svaidyti į jį ietis bei naudotis kovoje kitais ginklais, niekaip negalima pavadinti vien tik „raituoju pėstininku“.

Kalbėdamas apie XIII a. lietuvių raitelius D. Baronas tvirtina, jog nebuvo įvaldyta viena iš raiteliams būdingų funkcijų – žvalgybinė [5, 502]. Su šiuo teiginiu taip pat sunku sutikti. „Eiliuotojoje Livonijos kronikoje“ yra tiesiogiai kalbama apie lietuvių raitelius, pasiūstus išžvalgyti įsiveržusių Ordino karių pėdsakų: „O lietuviai susirinko / Draugėn, kaip aš sužinojau, / Savo šalį gint galvojo. / Buvo pasiekus juos naujiena, / Kad yra broliai atėję / Jiems žalos padaryti. / Ilgai jų nereikėjo raginti. / Jie atrinko būrį gausų / Iš tų, kurie jojo geriausiai, / Ir skubiai pradėjo vyti. / Netrukus tas pėdas aptiko, / Kurias broliai buvo palikę“ [10, 362].

ŽIRGŲ TINKAMUMAS IR RAITELIŲ PASIRENGIMAS

A. Nikžentaitis savo teiginius, kad XIII a. lietuvių kavalerija, kaip atskiras taktinis vienetas, tuo metu dar nebuvo atsiradusi, taip pat grindžia keliais papildomais argumentais. Vienas jų – raitelių kautynėms reikėjo išvesti specialią žirgų veislę, paprasti žirgai kavalerijai ne visada tiko. Esą Lietuvoje net XVI a. pabaigoje labai stigo karui skirtų žirgų, o turimi žirgai buvo labai tausojami [29, 39]. Kaip vieną iš netiesioginių įrodymų, kad kavalerijai trūko tinkamų žirgų, istorikas nurodo S. Ekdalio atliktų sfragistinių tyrimų detalę: 1990 m. Vokiečių ordino slaptajame archyve Berlyne apžiūrinėdamas prie Lietuvos ir Vokiečių ordino 1379 m. sutarties esančius antspaudus S. Ekdalis pastebėjo, jog Lengvenio antspaude pavaizduotas žirgas yra ne riterio [29, 51]. Tokia argumentacija galbūt ir galima, tačiau nepatikima: gaminant antspaudą žirgo siluetas galėjo gautis labai įvairus, todėl remtis sfragistiniais duomenimis, kalbant apie žirgų eksterjerą, yra gana rizikinga – daug kas priklauso ir nuo antspaudo gamybos technologijos, ir nuo sfragistinių tradicijų. Kęstutis savo antspaude apskritai vaizduojamas pėsčias.

Kur kas patikimesni yra paleozoologinių tyrimų duomenys. Marvelės kapinyne greta Kauno ištirta apie 300 žirgų kapų, daugelis kurių datuojami X–XII amžiumi. Apibendrinant paleozoologinės analizės duomenis paaiškėjo, kad vidutinis žirgų ūgis ties gogu buvo 116–136 cm. Aptariant platesnį Lietuvoje tirtų kapų su žirgais kontekstą pastebima, kad daugiausia būta daugmaž tokių matmenų žirgų kaip ir Marvelėje, tačiau skirtinguose I tūkstantmečio antrosios pusės – II tūkstantmečio pradžios kapinyuose pasitaikydavo ir masyvesnių individų, kurių ūgis ties gogu siekė 125–135 (Kriemala), 132–144 cm (Kapitoniškės). Šiuo metu veisiamų žemaitukų eržilų aukštis ties gogu yra 133–136 cm, kumelių – 131–136 cm [11, 12–13, 55]. Palyginimui: X–XI a. Anglijoje vidutinis žirgo ūgis buvo 134–142 cm [9, 169]. Taigi Lietuvoje auginti žirgai savo biometriniais duomenimis iš esmės nenusileido Vakarų Europos žirgams, ir tai negalėjo būti kliūtis lengvosios kavalerijos vystymuisi.

Neabejotina, kad kovai skirtas žirgas buvo didelė vertybė, tokie žirgai buvo specialiai kryžminami, atrenkami. Manychiau, jog pateikti paleozoologiniai žemaitukų matmenys aiškiai liudija, jog tokiu žirgu joti į mūšį karys (juo labiau – gana lengvai ginkluotas, be sunkių šarvų) neabejotinai galėjo, ir tai darė pakankamai eikliai bei manevringai (tą liudija cituotas 1208 m. lietuvių kovų su kalavijuočiais ir žiemgaliais aprašymas, kuriame lietuvių žirgai apibūdinami kaip „eiklūs“).

Kitas A. Nikžentaičio argumentas, grindžiant XIII a. lietuvių karybos be kavalerijos teoriją, yra toks: „Kavalerijos kautynės viduramžiais buvo specifinė kovos forma, reikalaujanti tiek iš raitelio, tiek iš žirgo specialaus pasirengimo. Norint įgyti tokios kovos įgūdžių, reikėjo specialiai treniruotis, o tokios treniruotės nebuvo įmanomos pašauktinių kariuomenėje. Aptariamoji kariuomenė <...> nebuvo pastovus darinys, ji rinkdavosi tik reikalui esant“ [29, 39]. Tačiau pašauktiniams ir nereikėjo būti gerai pasirengusiais kavaleristais. Daugelis tyrinėtojų (tarp jų E. Gudavičius, V. Pašuta ir pats A. Nikžentaitis, teigiantis, kad „struktūriniu požiūriu XIII a. lietuvių, o veikiausiai ir visų baltų, kariuomenę sudarė vien pėstininkai. Kavalerija, kaip atskiras taktinis vienetas, tuo metu dar nebuvo atsiradusi“ [29, 39]) sutinka, kad nenuolatinės pašauktinių kariuomenės pagrindas buvo pėstininkai. Kavalerijos vaidmuo tekdavo kunigaikščių kariaunoms, kurios didelę laiko dalį praleisdavo žygiuose. Būdami profesionalūs kariai jie neabejotinai specialiai treniruodavosi, mokėsi ne tik valdyti įvairių rūšių ginklus, bet ir jodinėti.

Trečiasis A. Nikžentaičio argumentas: „sprendžiant iš istorinės literatūros, kavalerija atsirado tik visuomenei pasiekus tam tikrą raidos etapą. Antai germanai išmoko kautis tik IX a.

Lig tol jie kaip ir baltai nemokėjo išnaudoti raitelio pranašumo prieš pėstininką ir mūšyje dalyvaudavo be žirgo“ [29, 39]. Čia A. Nikžentaitis remiasi F. Kardinio darbu *Viduramžių riterijos ištakos* [39], kuriame autorius nurodo, kad skandinavai labiau buvo linkę kovoti pėsti, o ne raiti, ir tai aiškina jūriniu jų gyvenimo būdu [39, 83]. Vėlai kovą raitomis įvaldė ir miškingose vietovėse gyvenę frankai bei saksai [39, 261]. Tačiau, anot F. Kardinio, Vakarų Europoje jau nuo VIII a. kavalerija sparčiai įsitvirtina karo mene ir tampa efektyviu karybos instrumentu [39, 284].

APSIKIRTIMŲ MIŠKE KLAUSIMAS

Vienas iš D. Barono argumentų, kalbant apie mažą XIII a. lietuvių raitijos efektyvumą ir negebėjimą kautis, yra tas, jog neretai lietuviai, susidūrę su pranašesniu priešų (pvz., vokiečių riteriais) arba jo persekiojami, nulipdavo nuo žirgų ir kaudavosi pėsčiomis, jei būdavo galimybė – apsikirdavo mišku. D. Baronas pažymi, kad tam tikromis aplinkybėmis nulipimas nuo žirgų nebuvo svetimas net riteriams: Karusės mūšyje jie buvo priversti kautis pėsčiomis, kai jų žirgai, įsipainioję į lietuvių sustatytas rogių užtvargas, buvo išbadyti [4, 15]. Rogių ir vežimų, jei tik tokie yra, sustatymas ratu yra klasikinis gynybos būdas (taip apsitvėrę XV a. gindavosi nuo vokiečių riterių taboritai; XIX a. keliaujantys per Šiaurės Amerikos prerijas indėnų naujakuriai stengdavosi kuo greičiau labai panašiai sustatyti ratu vežimus prieš indėnų raitelių ataką ir t. t.). Už vežimų arba rogių slėpdavosi ir pėstininkai, ir raiteliai, nes, kaip teisingai pažymi D. Baronas, taip „buvo tikimasi suardyti priešų rikiuotę ir jam primesti kovos sąlygas, kuriomis organizuota karinė jėga negali pasireikšti, o viską lemia kiekybinė persvara ir kova vyras prieš vyrą“. Apsikirtimas medžių užtvaramis, jei tik tam buvo tinkamos sąlygos ir užtekdavo laiko, buvo labai racionalus sprendimas susidūrus su pranašesniu (pvz., pajėgesniu, sunkiau šarvuotu ir pan.) priešų. Tačiau toks veiksmas niekaip nepaneigia raitelių gebėjimo kautis raitomis. Beje, netgi ir XIV a. pabaigoje (o šio laikotarpio lietuvių kavalerijos egzistavimu ir pajėgumu, atrodo, niekas neabejoja) medžio užtvartų statymas, kai tekdavo susidurti su gausiomis priešų pajėgomis, buvo visiškai įprastas dalykas. Pavyzdžiui, 1394 m. nuo taip ir neužimto Vilniaus atsitraukiančius kryžiuočius Vytauto pajėgos stabdė, pastačiusios gynybines užtvargas, kurias priešui teko įveikti mūšyje [35, 214–215].

BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Baltų žemėse daugelį amžių žirgas užėmė labai svarbią vietą karyboje, kasdieniame gyvenime ir pasaulėjautoje. Geležies amžiuje susiformavęs sudėtingas žirgo kultas atsispindi laidojimo paminkluose. Į anapusinį gyvenimą su savo žirgais iškeliauja kariai-raiteliai. Jų ir žirgų kapuose kaip įkapės neretai randami labai turtingai puošti jojimo reikmenys. Tai liudija, kad per ilgus šimtmečius baltų visuomenėse susiklostė ypač ryški pagarba žirgui (ne šiaip arkliui, ariamų laukų darbininkui, o kario žirgui!) kaip kario-raitelio pagalbininkui ir bendražygiui. Rašytiniuose šaltiniuose minimi tolimi lietuvių ir kitų baltų genčių karo žygiai, kronikose aprašomi XIII a. kovų su vokiečių riteriais bei kitais priešais epizodai liudija, kad per daugelį amžių įgyti, daugelio kartų išpuoselėti jojimo ir karybos įgūdžiai buvo labai tvirti, ir tai leido baltams efektyviai kautis su rytų ir vakarų slavais bei vakarietiškas karybos tradicijas atsinešusiais kryžiuočiais. Lietuvių lengvoji kavalerija neatsiranda XIII a., kaip kartais bandoma įrodyti, bet yra ilgaamžio baltų raitijos vystymosi rezultatas.

IŠVADOS

1. Pastarųjų dviejų dešimtmečių Lietuvos istorikų, tyrinėjančių XIII–XIV a. karybą (A. Nikžentaičio, D. Barono), darbuose yra suformuluotas ir grindžiamas teiginys, jog XIII a. lietuvių kariai dar nemokėjo kautis raiti, o iš trijų raitelio funkcijų – pralaužiamosios jėgos mūšyje, žvalgybinės ir transporto – įvaldyta tik pastaroji. Struktūriniu požiūriu XIII a. lietuvių karines pajėgas esą sudarė vien pėstininkai, o kavalerija, kaip atskiras taktinis vienetas, tuo metu dar nebuvo atsiradusi. Ši teorinė schema, vis dažniau priimama kaip aksioma, yra tendencingai sukonstruota ignoruojant akivaizdžius archeologinius, paleozoologinius ir istorinių šaltinių duomenis.

2. Rašytiniai šaltiniai tiesiogiai liudija, kad lietuviai mokėjo kautis raiti ir tai darė (1208 m. lietuvių susidūrimas su kalavijuočiais ir žiemgaliais), sumaniai manevravo mūšio metu, naudodami distancinę ginkluotę – svaidomąsias ietis.

3. Lietuviai, kaip ir jų priešininkai, nevengdavo nulipti nuo žirgų ir kautis pėsčiomis, jei tą versdavo daryti konkrečios mūšio sąlygos (kautynės vykdavo miške ir pan.).

4. Paleozoologinių tyrimų duomenys patvirtina, kad II tūkstantmečio pradžioje Lietuvos teritorijoje auginti žirgai pagal savo biometrinius duomenis visiškai tiko lengvosios kavalerijos reikmėms.

5. Archeologinių tyrimų duomenimis, I tūkstantmečio pabaigoje – II tūkstantmečio pradžioje Lietuvoje buvo susiformavęs visas raitelio ir žirgo aprangos kompleksas, leidęs raiteliui tvirtai jaustis balne ir efektyviai valdyti žirgą. Jau tada lietuvių karinėse pajėgose galėjo egzistuoti lengvoji kavalerija. Rašytiniai šaltiniai neabejotinai patvirtina lietuvių lengvosios kavalerijos egzistavimą nuo XIII a. pradžios.

Gauta 2011 03 17
Parengta 2011 04 04

Šaltiniai ir literatūra

1. ABRUSOW, Leonid; BAUER, Albert. *Heinrichs Livländische Chronik*. Hannover, 1955.
2. ELSEIKAITĖ-GIMBUTIENĖ, Marija. Aklių kapai Lietuvoje. *Ateitis*, 1943, rugpjūčio 7, p. 5.
3. ANTANAVIČIUS, Juozas. Balno kilpos Lietuvoje X–XIV a. *LTSR Mokslų Akademijos darbai*. A serija, 1976, t. 1, p. 69–81.
4. BARONAS, Darius. Lietuvių karyba XIII a. *Karo archyvas*. T. XVI. Vilnius, 2000, p. 4–47.
5. BARONAS, Darius. Lietuvių karybos bruožai XIII a. pradžioje. Iš: *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997, p. 487–506.
6. BATŪRA, Romas. *Lietuviškos taktikos reikšmė Žalgirio mūšyje*. Acta Historica Universitatis Klaipedensis. T. I. 1993, p. 65–77.
7. BERTAŠIUS, Mindaugas. *Vidurio Lietuva VIII–XII a.* Kaunas: VDU I-kl., 2002.
8. BUMBLAUSKAS, Alfredas. *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795*. Vilnius: R. Paknio I-kl., 2005.
9. CLARK, John. *The Medieval Horse and its Equipment C.1150–C.1450*. London: Stationery Office Books, 1995.
10. Eiliuotoji Livonijos kronika. Iš: *Mindaugo knyga. Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių*. Ats. sud. Artūras Dubonis. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto I-kl., 2005, p. 197–365.
11. GARBAČIAUSKAITĖ-MACIJAUSKIENĖ, Valė. *Žemaitukai: istorija, tyrimai, išsaugojimas*. Šiauliai, 2002.
12. GUDAVIČIUS, Edvardas. Kelios pastabos apie lietuvių taktiką Žalgirio mūšyje. *Karo archyvas*. T. XIII. Vilnius, 1992, p. 34–42.

13. GUDAVIČIUS, Edvardas. Lietuvių pašauktinės kariuomenės organizacijos bruožai. *Karo archyvas*. T. XIII. Vilnius, 1992, p. 43–118.
14. HENRIKAS LATVIS, HERMANAS VARTBERGĖ. *Livonijos kronikos* (iš lotynų kalbos vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė J. Jurginis). Vilnius: Mokslas, 1991.
15. Ir senųjų prūsų moterys buvo raiteliai? *Lietuvos aidas*, 1937, rugsėjo 22, Nr. 429, p. 4.
16. IRŠĖNAS, Marius; JOVAIŠA, Eugenijus. Kario ir žirgo puošyba priešistorės mene. Iš: *Įdomioji Lietuvos istorija. Meno istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*. Vilnius, 2006. [kompaktinė plokštelė]
17. JASKANIS, Jan. Human burials with horses in Prussia and Sudovia in the first millennium of our era. *Acta Baltica – Slavica*. T. IV. Białystok, 1966, s. 29–65.
18. KULIKAUSKAS, Pranas; KULIKAUSKIENĖ, Regina; TAUTAVIČIUS, Adolfas. *Lietuvos archeologijos bruožai*. Vilnius, 1961.
19. KULIKAUSKIENĖ, Regina; ŠTUIKYS, Vytautas. Balnas. Iš: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T. II. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų l-kla, 2002, p. 509.
20. KURKLIETIS J. Senovės lietuvių raitininkai. *Trimitas*, 1932, Nr. 1, p. 7–8.
21. *Lietuvių karas su kryžiuočiais* (red. J. Jurginis). Vilnius, 1964.
22. *Lietuvos archeologijos bibliografija 1782–1998*. Sud. A. Tautavičius. Vilnius, 2000.
23. ŁOWMIAŃSKI, Henryk. *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*. T. 2. Wilno, 1932.
24. LUCHTANAS, Aleksas; VITKŪNAS, Manvydas. Kernavės gynybinis kompleksas. *Karo archyvas*. T. XIX. Vilnius, 2004, p. 30–83.
25. MAČZYŃSKA, Magdalena. *Wędrówki ludów: historia niespokojnej epoki IV i V wieku*. Warszawa, 1996.
26. NAVICKAITĖ, Ona. Plokštinių kapinynų tyrinėjimai Lietuvoje 1948–1959 m. *Iš lietuvių kultūros istorijos*. T. IV. Vilnius, 1961, p. 66–100.
27. NAVICKAITĖ, Ona. Žirgo apranga Veršvų kapinyne. *Iš lietuvių kultūros istorijos*. T. I. Vilnius, 1958, p. 83–93.
28. NIKŽENTAITIS, Alvydas. XIII–XV a. lietuvių kariuomenės bruožai (organizacija, taktika, papročiai). *Karo archyvas*. T. XIII. Vilnius, 1992, p. 3–33.
29. NIKŽENTAITIS, Alvydas. *Nuo Daumanto iki Gedimino. Iki krikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai*. Acta Historica Universitatis Klaipedensis. T. 5. Klaipėda, 1996.
30. PAŠUTA, Vladimiras. *Lietuvos valstybės susidarymas*. Vilnius: Mintis, 1971.
31. PUZINAS, Jonas. Arklių kapai. *Lietuvių enciklopedija*. T. 1. Boston, 1953, p. 275–276.
32. TACITAS, Publijus Kornelijus. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Vaga, 1972.
33. VAIČENONIS, Jonas. Kavalerija. *Lietuvos istorija: enciklopedinis žinynas*. T. I. Vilnius, 2011, p. 790.
34. VAITKUNSKIENĖ, Laima. Balnakilpės. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T. II. Vilnius, 2002, p. 508–509.
35. VYGANDAS MARBURGIETIS. *Naujoji Prūsijos kronika*. Vilnius: Vaga, 1999.
36. VITKŪNAS, Manvydas. Kernavės miestas XIII–XIV amžiuje. *Musninkai. Kernavė. Čiobiškis*. Ser. Lietuvos valsčiai. Vilnius: Versmė, 2006, p. 63–124.
37. VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, Regina. *Lietuvio kario žirgas*. Acta Historica Lituanica. T. VII. Vilnius, 1970.
38. АНУЧИН, Дмитрий. Сани, ладья и кони как принадлежность похоронного обряда. *Древности*. T. XIV. Москва, 1890, с. 81–226.
39. КАРДИНИ, Франко. *Истоки средневекового рыцарства*. Москва, 1987.

40. КУЛИКАУСКЕНЕ, Регина. Погребения с конями у древних литовцев. *Советская археология*. Т. XVII. Москва, 1953, с. 83–93.

41. САГАНОВІЧ, Генадзь. Стрэмя. *Археалогія і нумізматыка Беларусі. Энцыклапедыя*. Мінск, 1993, с. 592.

42. ТАРАТОРИН, Валентин. *Конница на войне: история кавалерии с древнейших времен до эпохи Наполеоновских войн*. Минск, 1999.

MANVYDAS VITKŪNAS

When did the Lithuanians start to fight on horseback?

Summary

In the article, the origin of the Balts' cavalry is analysed, based on the findings of archaeological researches and written sources. The opinion of the contemporary Lithuanian historiography that Lithuanian servicemen could not fight mounted in the 13th century and could perform the only function – transportation (from the three functions of a horseman – to create the break-through forces in a battle, to carry out reconnaissance and to perform transportation) is valued critically. Some researchers still assert that in the 13th century the Lithuanian military forces comprised only infantrymen, whereas cavalry as a separate tactical unit did not exist at that time. At present, this theoretical scheme is accepted as an axiom more often. The scheme is designed tendentiously ignoring obvious data of archaeological, paleozoological and historical sources. The written sources give direct evidence that Lithuanians could fight mounted and fought in this way (the conflict among the Lithuanians, the Livonian Brothers of the Sword and the Semigallians in 1208) and manoeuvred cleverly while using the distance weapons – throwing spears – during battles. The Lithuanians as well as their enemies fought not only mounted, they also jumped down from their horses if there was a need (e. g., battle in the forest). According to data of paleozoological and biometric researches, in the beginning of the second millennium, horses bred in the territory of Lithuania were perfectly suitable for the needs of light cavalry. Data of archaeological researches also indicate that at the end of the first and in the beginning of the second millennium, in Lithuania a horseman and his horse had already a complete outfit. It helped a horseman to sit in the saddle more firmly and to handle a horse more efficiently. It is believed that at that time light cavalry could have existed in the Lithuanian military forces. Written sources corroborate the fact that in Lithuania light cavalry started its existence in the beginning of the 13th century.

Key words: Balts, Lithuanians, Lithuania, horsemen, horses, cavalry, Middle Ages